

MUSIQA SAN'ATIDA BILIM OLISH JARAYONLARI

Jabbarova Nafisa Jumanazarovna

Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani 11- maktab psixologi

Tojiyeva Gulzoda Raximboyevna

Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani 10-maktab psixologi

Annatsiya: *Ushbu maqola orqali musiqa san'atidagi bilim olish jarayonlari to'g'risida ma'lumotlar berilgan. Diqqatni musiqa san'atida musiqiy faoliyatning barcha turlari diqqat bilan bog'liqligi, ommaviy ijrochilikda diqqat juda muhimligi xususida tushunchalar berilgan. Sezgi organlari bilan muvofiq tarzda sezgining ko'rish, eshitish, hid, ta'm, teri, mushaklarni harakatga keltiruvchi va organik sezgi turlari yuzasidan ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *san'at, diqqat, sezgi, qobiliyat, eshitish sezgisi, sensor, intellektual*

Infratovushlar, ul'tratovushlar, sensibilizasiya, sinesteziya.

Diqqat. Inson faoliyatining boshqa turlarida bo'lgani kabi, musiqa san'atida diqqat insonning barcha sensor (hissiy), intellektual (aqliy), harakatga keltiruvchi jarayonlardagi faoliyat samaradorligining muhim va zarur shartidir. Diqqat – ma'lum paytda faoliyatning bir narsaga qaratilishidir. Asosan ikki tur: ixtiyorsiz va ixtiyoriy diqqat mavjud. Lekin yana bir o'ziga xos turni ham ajratish mumkin – u ixtiyoriy diqqatdan keyin kelib, uzoq muddat davom etishi bilan xarakterlanadi. Bu ancha tig'iz va samarali aqliy faoliyat bo'lib, barcha turdagi mehnatga yuqori samaradorlik bag'ishlaydi. Musiqa san'atida musiqiy faoliyatning barcha turlari diqqat bilan bog'liqdir.

Ayniqsa, ommaviy ijrochilikda diqqat juda muhim. Namoyishdan avval dirijyorning ko'tarilgan qo'llari, auktakt, yakkaxon va jo'rnavoz o'rtasidagi ishora va harakatlar – bularning hammasi musiqa terminologiyasida diqqat deb ataladi. Zamonaviy psixologiyada diqqat tarkibida uning sifat xususiyatlari o'rganiladi. Bunga diqqat barqarorligi, ko'chishi, taqsimlanishi va hajmi kiradi. Shuningdek, bu sanoqqa diqqat parokandaligini, buzilishini ham kiritish mumkin. Diqqat – bu o'quv jarayonidagi eng muhim tarkibiy bo'laklardan biridir. Barcha buyuk musiqachilar favqulodda diqqat egasi bo'lgan.

Masalan, Mosart ko'pchilik bo'lgan xonada hamda begona ovozlar eshitilib turganda ham xotirjamlik bilan musiqa yoza olgan. Pol'shalik pianinochi va kompozitor I. Gofman maqsadga muvofiq yagona ish uslubi haqidagi savolga: diqqatni jamlash – omad alifbosidagi birinchi harf, deb javob bergan. Rus kompozitori va pianinochisi N. Metner bo'lsa: «Ish boshlashdan avval yaxshilab diqqatni jamlash hamda nima va qanday qilishni bilish zarur, shunda musiqachi kamroq toliqadi va charchaydi», - degan edi. I. Gofman shunday degan: «Ish to'la aqliy diqqat jamligida bajarilgandagina serunum bo'ladi». Biroq «shu narsani esda tutish kerakki,

mashg'ulotlarda miqdoriy tomon faqat sifat tomoni bilan qo'shilgandagina ma'no kasb etadi». Barcha musiqachilar diqqatning shakllanishida o'zini tashqaridan turib eshita olish qobiliyati g'oyat muhim hisoblanishini ta'kidlashgan.

SHuning uchun ham musiqachining chalayotgan narsasini nazorat qila olishi, o'zini tashqaridan eshita olishi – musiqa san'atining asoslaridan biridir. Musiqachining diqqati turlicha: keng va tor, kech qoluvchi va ilgarilab ketuvchi bo'lishi mumkin. xarakatlarning avtomatlashuvi diqqatning bir erga jamlanishiga yordam beradi.

SEZGI. Biz o'zimizni o'rab turgan olamni sezgi organlarimiz va his qilish orqali bilamiz va kerakli axborotni olamiz. Sezgi – narsa va hodisalarni sezgi a'zolari orqali his qilishning oddiy psixik jarayonidir. Sezgi organlari bilan muvofiq tarzda sezgining ko'rish, eshitish, hid, ta'm, teri, mushaklarni harakatga keltiruvchi va organik sezgi turlari mavjud. taktil (paypaslab), ya'ni qo'l tegizib his etish, harakat va ritmik sezgilar katta ahamiyatga ega. Xonandalar, damli (puflama) va torli musiqa cholg'ulari sozandalari uchun ovozga o'ziga xos to'lalilik va ohang bo'yoqdorligini ta'minlovchi vibrasion sezgi ham katta ahamiyatga ega.

Sezgi qonuniyatiga ularning sifati, tezligi, davomiyligi va fazoviy lokalizasiya kabi xususiyatlarini ham kiritish mumkin. Eshitish sezgisi asosida musiqachilarda ichki eshitish va musiqiy eshitish xususiyatlari rivojlanadi. Bizning analizatorlarimiz moslashuvchanlik qobiliyatiga ega, ya'ni qo'zg'atuvchi ta'sirga ko'nika oladi. Uzoq muddat baland ovozda musiqa tinglagandan so'ng biz «piano» yoki «messo-forte» ovoz kuchidagi nozik o'zgarishlarni kam his etamiz.

Uzoq vaqt sukunatda bo'lgach esa, biz hatto o'rta kuchdagi ovozni ham baland ovozdek qabul qilamiz. Masalan, Shopen kuyni hech qachon baland chalmagan. Lekin u piano, pianissimo, messo-forte bobida tengsiz ijrochiligi hisobiga ohangdorlikka erishgan.

Sezgilarning o'zaro ta'siri. Sezgilarning o'zaro ta'siri asosan ikki: sensibilizasiya va sinesteziya jarayonida sodir bo'ladi. O'zaro ta'sir jarayonida bir analizatoridagi sezuvchanlikning ortib ketishi «sensibilizasiya» deb ataladi. Masalan, agar balet musiqasini radio orqali emas, teatrda eshitsak u yaxshiroq va to'liqroq qabul qilinadi, ya'ni ko'rish va eshitish analizatorlarining uyg'unlashishi qabul qilish jarayonini yanada boyitadi. Sinesteziyaga shunday sezgilarning o'zaro ta'siri kiradiki, ularda qo'zg'alish ta'siri ostida bir analizatoridan boshqa bir analizatorga xos bo'lgan sezgi paydo bo'ladi. «Nozik did», «shirin tovush» kabi iboralar bundan dalolat beradi. Ko'rish-eshitish sinesteziyasi hodisasi nisbatan ko'proq uchraydiki, u rangli eshitish fenomeni sifatida mashhurdir.

Bunday eshitish turi Rimskiy-Korsakov, Skryabin, Chyurlyonida bo'lgan. Rimskiy-Korsakov har xil ohanglarni tabiatga xos bo'lgan ranglar koloritida qabul qilar edi.

Lya major ladi yuzasidan u shunday degan edi: «Bu yoshlik, bahor ladi – biroq muzli, taqir erli erta bahor emas, balki nastarin guli gullagan, butun o'tloq gullar bilan qoplangan paytdagi bahor. Bu tong biroz yorishgan, lekin butun sharq qirmizi va oltin

rangga kirib ulgurgandagi tong shafag'ining ladi». Misol uchun, Skryabin musiqa amaliyotida birinchi bor simfonik partitura rangli eshitish, nurli musiqa (svetomuzika) bilan bog'liq bo'lgan maxsus rang turkumini olib kirgan. Litva kompozitori Chyurlyonis (1875-1911) o'z rassomlik ijodini musiqa san'ati bilan bog'lagan. Shuning uchun ham o'zi chizgan suratlariga

«Bahor sonatasi», «Quyosh sonatasi», «Prelyudiya» va «Fuga» kabi musiqiy nomlar bergan. SHuningdek, O'zbekiston kompozitori G.Mushel' (1909-1989) ham o'zi chizgan suratlariga «Peyzaj do major», «Peyzaj re major» yoki «Bahoriy qo'shiq», «Samarqand laddagi fuga» kabi musiqiy nomlar bergan.

Oberton (qo'shimcha tonlar) sezgisi Nemis olimi G.Gel'mgol's (1821-1894) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar («Uchenie osluxovo'x ohuheniyax kak fiziologicheskaya osnova teorii muzo'ki», Spb., 1875, «O fiziologicheskix prichinax muzo'kal'noy garmonii», Spb., 1896) yagona ovoz murakkab tabiatga ega ekanligini va uni tarkibiy qismlarga bo'lish mumkinligini ko'rsatdi. Buning uchun spektrometr deb atalgan moslama yaratilgan bo'lib, ovozni uni tashkil etayotgan sadolarga ajratib chiqadi. Ovoz spektrida qo'shimcha sadolar guruhidan iborat alohida ko'tariluvchi avjlar «formantalar» deb ataladi. Ovoz jilodorligi aynan ularning tarkibiga bog'liq. Ovoz jarangdorligi va ulug'vorligi sezgisi unda Yuqori ashulachilik formantalar mavjudligidan dalolat beradi. Past ovozda formanta esa ovozga «metall» deb ataluvchi o'ziga xos va Yuqori baholanuvchi sifatni baxsh etadi. Shuningdek, past ashulachilik formantasi ham mavjud. U ovozga yumshoqlik, quyuqlik, mayinlik, kenglik, tovlanish hissini beradi.

Eshitish sezgisi .Musiqqa san'atida eshitish sezgisi asosiy hisoblanadi. Musiqiy eshitish qobiliyati –musiqani to'la-to'kis qabul qila olish qobiliyatidir. Fiziologik jihatdan eshitish – bu eshitish organlari orqali tovush tebranishlarini qabul qilishdir. Tovushlar tashqi quloq orqali eshitish nervlari (3000 ta atrofida deb hisoblanadi, bitta oktavaga 300-400 ta to'g'ri keladi) vositasida o'rta va ichki quloqdan o'tib, bosh miyadagi eshitish analizatorlariga etib boradi. SHuningdek,

analizatorlar ayrim musiqa cholg'ularining chalinishi (skripka, al't, damli cholg'ular), ff da ovoz chiqarish va odamning gapirishi va kuylashi jarayonida bosh miya suyagining tebranishi orqali ham ovoz qabul qiladi. Musiqiy eshitish qobiliyati ovoz past-balandligi, kuchi, tembri va davomiyligini yaxshi ilg'aydi. Eshitish sezgisining chegaralari: eng past tovushlar «do» subkontraktavagacha 16 gers (1 soniyada 16 ta tebranish) atrofida tebranish chastotasiga, eng yuqorilari – ettinchi oktavaning «mi bemol'» 20000 gers (1 soniyada 20000 ta tebranish) atrofida. Mazkur chegara diapazonidan tashqaridagi tovushlar (infratovushlar – pastdagi va ul'tratovushlar – yuqoridagi) umuman qabul qilinmaydi.

Musiqiy eshitish qobiliyati past-balandlik, kuch, tembr o'zgarishlarini o'rta registrda yaxshiroq ilg'aydi. Bunda musiqachilar 5-6 sent (butun tonning 1G'20 qismi atrofida: 1 sent –butun tonning 1G'100 qismi atrofida) va bir desibel (tovush kuchi balandligi birligi) balandlikdagi o'zgarishlarni farqlay oladilar.